

Akışkan Gözetim ve Denetime Gönüllü Katılımın Yeni Kamusal Alanı Olarak Sosyal Medyaya Bir Bakış

Aybek Canbek*

Özet: Sürekli değişmekte olan toplum yaşamı aynı zamanda farklı ifade, gözetim ve denetim alanlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Günümüzde etkin olarak kullanılan alanlardan birisi de sosyal medyadır. Zygmunt Bauman'ın tanımlamış olduğu Akışkan Modern Dünya'nın önemli bir parçası haline gelmiş olan sosyal medya, ifadenin şekline ilişkin değişimin yanında ifadenin gözetim ve denetimine dair değişimi de içermektedir. Michel Foucault'nun, Jeremy Bentham'ın Panoptikon'una dair değerlendirmeleri ışığında anlam kazandırdığı gözetim ve denetim kavramlarının günümüzde sosyal medya üzerinden özel yaşamın gizliliğinin ihlali açısından yadsınamaz bir önemi bulunmaktadır. Gözetim ve denetimin kullanımı siyasi iktidarların yanında bir iktidar haline gelmiş olan çok uluslu şirketlerin de kontrolündedir. Max Weber'in Akılcılaştırmanın Demir Kafesi fikrinden de yararlanarak, olumlu yanları bulunmasına karşın kullanıma sunulan sosyal medyanın kullanım biçimleri incelendiğinde gözetim ve denetim merkezli, bireyin mahremiyetini ihlal edici olumsuz yanı da bulunduğu söylenebilmektedir. Ayrıca gözetim ve denetimin yoğun olarak yaşandığı sosyal medya, bireylerin görünür olma isteği ile gönüllü olarak katılımı olarak gözüktüğü ve bireyin kamusallaşmasına yol açtığı bir alan olarak irdelenmeye değerdir.

Anahtar Sözcükler: Gözetim ve Denetim, Sosyal Medya, Akışkan Modernite, Arzu Politikası, İktidar

---

*Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.

Giriş

Bir sonbahar günü Çarşamba akşamı, Vivien isimli normal bir kadının evliliği boyunca yaşadığı kötü cinsel deneyim sonucu yaşadığı mağduriyeti, bir televizyon programında 6 milyon izleyicinin önünde açıkça anlatmasıyla, postmodern devrinin yaşandığını Ehrenberg'in ünlü önermesi olarak ifade etmektedir Zygmunt Bauman. Her ne kadar artık postmodern bir çağı yaşamakta olduğumuz ya da postmodernizmin bir dönem olup olmadığı konularında uzlaşıya varılmamış olsa da artık toplumsal değişimlerin daha hızlı ve küresel halde yaşandığı konusunda itiraz bulunmamaktadır.

Hızlı ve küresel halde yaşanan dünyada teknoloji, kürelleşmeyle birlikte toplumsal değişimin başlıca unsurlarından biri haline gelmiştir. Kültür, teknolojinin de içinde olduğu bir değişimin parçasıdır artık. Kültürü oluşturan unsurlar teknolojiyle karşılıklı etkileşim içinde değişmekte ve insanları değiştirmektedir. Söz konusu değişimin olumlu ve olumsuz yanları bulunmaktadır. Bu çalışmada kültürün de içinde yer aldığı ve hem toplumu hem de bireyi ilgilendiren özgürlük, mahremiyet, ifade özgürlüğü konuları, farklı iktidarlar açısından, gözetim ve denetim olguları bağlamında değerlendirilecektir.

Zygmunt Bauman ve Akışkan Modern Dünya

Bauman, Akışkan Modern Dünya ve Modern tarihin 'katı' aşaması olarak dönemselsel bir ayrıma gitmektedir. 'Katı Modernite' döneminde insan davranışlarının düzenlenmesi davranışçı labirent modeline zorlanmaktadır. Doğru ve yanlış yollar arasındaki fark keskin ve değişmezdir. Yoldan çıkanlar cezalandırılırken, yolu takip edenler ödüllendirilir. Bauman, özellikle Fordist üretim modelini ve zorunlu askerlikle kurulmuş orduları katı modern panoptik iktidarın başlıca iki unsuru olarak görmektedir. Katı Modern Dünya'da tahakküm, kırılmaz kurallar koyabilme hakkına, bunların uygulandığını kontrol etme, kurallara uymaya mecbur olanları sürekli gözetim altında tutma ve sapkınları hizaya getirme çabası başarısızlığa uğrarsa hepsinden topluca kurtulma hakkına dayanmaktadır. Katı Modern Dünya'nın tahakküm modelleri yöneten ve yönetilenlerin sürekli birbirlerine karşı sorumlu olmalarını gerektirmektedir. Dinamikleri, her durumda, olası değişim ve dirençlere bağışık halde bulunmaktadır. Katı modernite, değişimin ve dolayısıyla farklılığın yaşanmadığı, sürprizlere kapalı, rutinin dayatıldığı ve her an herkesin kontrol altında tutulduğu bir yönetimselliği hayata geçirmeye çalışmıştır.

Akışkan Modernlik döneminde ise, dinamikleri geleneksel yollardan ayrılmış bir yönetimsellik modeliyle karşımıza çıkmaktadır. Tahakküm, daha az çaba, zaman ve para harcanarak sağlanabilmektedir. İktidarlar bu yeni evrede daha gözden uzak, hatta görünüşte orada olup olmadığı bile belli olmayacak şekilde fakat nitelik olarak insanları çok daha yakından takip etmekte, tasnif etmekte ve yönetmektedir. Tüketim toplumunun Akışkan Modern evrede geldiği nokta, artık insanların tüketim amacıyla mal ve hizmet satın almasından ziyade kendilerini tüketimin nesnesi haline getirmesi şeklinde tezahür etmektedir. Bu devir, sırların ortaya çıkarıp tüm insanların eleştirisine ve insafına bırakmaya çalışmaktadır.

‘Ünlü olmak’ (yani toplumun gözü önünde olmak, gizliliğe ne ihtiyaç duymak ne de hakkı olmak) başarı olarak görülen, en kabul edilebilir ve en popüler modelidir.

Akışkan Modern Dünya, katı moderniteden ve ondan önceki diğer dönemlerden farklı olarak bizi sürekli çevrimiçi halde tutmaya çalışmaktadır. Sürekli ulaşılabilir olmak bizden beklenendir. Cihazlar vasıtasıyla ‘ağlar’ı da yanında taşımaktadır insanlar. Cihazlar sürekli olarak konum bilgisinin paylaşılmasını istemektedir. Ne zaman, nerede, ne yapıyor olunduğunun tüm insanlığa (ve öncelikle kendisine) duyurulmasını istemektedir. Bir süre sonra çevrimiçi halde kalmamanın eksikliği ‘sosyal dolaşımdan’ kopmak şeklinde hissedilmektedir. Sosyal dolaşımdan kopmanın devamında, popülerite, arkadaş grubu ve hatta dost kaybetmekten korkma hisleri takip etmektedir. Kendini gerçekleştirmenin yolunun dijital ortamda kendini ve hatta mahrem anların paylaşılması olduğu bir devirde, kendini paylaşmamak, var olmamak anlamına gelmektedir.

Bauman’ın da ifade ettiği gibi Akışkan modern dünyanın ‘yetiştirecek’ bir ‘halkı’ yoktur. Onun yerine baştan çıkaracak müşterileri vardır. Ve ‘katı modern’ öncelinin aksine, o kendi kendini işlevsiz hale getirmek istemez ama nihayetinde ne kadar çabuk olursa o kadar iyi olacaktır. Onun işi artık kendi varlığını müşteri olarak yeniden dünyaya gelen eski evlatlarının ve saf değiştirmesi muhtemel diğerlerinin hayatlarının başka her yönünü geçersiz kılarak sürekli kılmaktır.

Akışkan modern dünyada, bağlanma ve monotonluk hissi son derece korkutucudur. Alınması ve yapılması gerekenler listesi sürekli güncellenir vaziyettedir. İnsanlar sürekli değişime ve yenilenmeye (aslında tüketmeye) zorlanırlar. Gereğini yapmadıkları takdirde ise demode olacak ve geri kalacaklardır. Refah ve mutluluk, üretilen, alınan ya da satılan ürünlere bakarak değil, yenilerine yer açmak için nelerin çöpe atıldığına bakılarak ölçülür hale gelmiştir. ‘Kurtulma’, ‘sona erdirmeye’, ‘atma mutluluğuna erişme’, akışkan modern dünyanın gerçek bir ihtirası haline gelmiştir.

Panoptikon, Michel Foucault ve Akışkan Gözetim

Hukukçu ve toplum reformcusu olan Jeremy Bentham, gözetim altında tutulacak her tür insanın bulunduğu her türlü kuruma ve özellikle de cezaevlerine, hapishanelere, ticarethanelere, ıslahevlerine, yoksullar evine, karantina istasyonlarına, fabrikalara, hastanelere, akıl hastanelerine ve okullara uygulanabilecek bir yapı ilkesi tasarlamıştır. Bu tasarımını mimari anlamda en ince detayına kadar 1787 yılında bir dizi mektupla İngiltere’deki bir arkadaşına anlatmıştır.

Panoptikon adı verilen bu sistem, ortada yüksek bir kulenin tepesindeki gardiyanın, daire biçiminde tasarlanmış bu yapıda yer alan hücrelerin tamamını neredeyse eş zamanlı olarak gözetleyebileceği, fakat hücrelerde bulunan mahkumların gardiyanı göremeyecekleri şekilde tasarlanmıştır. Bu yapı, gözetim ve denetime dair gücünü ‘görünmeden görme’ esasına dayanıyor olduğundan almaktadır. Çünkü görünmeden gören iktidar, toplumun bilinç yapısını tahakküm

altına alır. Bentham adaletin tam anlamıyla bu mimari planla sağlanabileceğini savunmuştur.

Jeremy Bentham, tasarlamış olduğu mimari şemanın, amacı dışında olması ya da amaçlanana ters düşmesini önemsemeyerek, endüstrinin her alanında iş kollarındaki ıslah edilemeyenlerin cezalandırılması, delilerin denetim altında tutulması, ahlaksızların ıslah edilmesi, şüphelilerin hapsedilmesi, tembellerin çalıştırılması, acizlerin bakılması, hastaların tedavi edilmesi, gönüllülerin yönlendirilmesi ya da eğitim alanında yeni nesillerin eğitilmesinde kullanılabileceğini düşünmüştür. Herhangi bir kurumun, gerçekleştirmek istediği amacı, tabiyeti altında olanları ne kadar iyi gözetlediği ve denetlediğiyle doğru orantılı olarak değerlendirilmektedir. Hatta bahsi geçen kurumların bünyesinde bulunan insanların her daim gözetlenemeyeceği durumuna karşılık, arzulananın, her an gözetlendiklerine kendinilerini inandırmaları olduğunu düşünmüştür. İnsanlar gözetlendikleri duygusuna ne kadar çok sahip olurlarsa o kadar güçlü ve etkili şekilde ikna edilebilir olacaklardır. Şartlandırıldıkları davranışlardaki en küçük bir sapma dahi tespit edilebilir hale gelecektir.

Michel Foucault, akıl hastaneleri, hapishaneler, gözetim altında eğitim kurumları ve hastaneler gibi kurumların, yani bireysel denetim mercilerinin deli-deli olmayan, tehlikeli-zararsız, normal-anormal gibi ikili ayırım ve işaretleme sistemiyle çalıştığını çözümlenmiştir ve baskı altına alma, ayırma, farklılaştırıcı dağıtım gibi yöntemlerle gözetimin bireyselleştirildiğini belirtmiştir. Bentham'ın Panoptikon'unu bu düzenlemenin mimari biçimi olarak görmüştür.

Foucault'nun belirttiği şekilde, iktidarların, halka açık infazların kendileri açısından ciddi olumsuzluklar oluşturduğunu gördüklerinde iktidarlar cezalandırmayı duvarların arkasında gerçekleştirmenin güvenli ve konforlu alanına dahil olmayı seçmişlerdir.

Gözetim, akışkanlığını, sürekli değişmekte olan modern dünyadan almaktadır. Değişim hızı arttıkça akışkanlaşan modern dünyada gözetim olgusu da akışkan bir yapıya bürünmektedir. Akışkan modern dünyanın parçası olan ve hatta ona ayak uyduran günümüz insanı gözetlendiğinin farkındadır fakat iktidarların, güvenliğinin tek ve vazgeçilmez teminatı olduğu gerekçesiyle meşrulaştırdığı sürekli gözetim haline karşı iyimser ya da kayıtsızdır.

Teknolojinin bu denli gelişmiş olduğu bir devirde gözetim ve denetim, Panoptikon'un ilkesi ile aynı ilkeyi taşıyor olmasına karşın teknik olarak Panoptikon'un imkanları ile kıyaslanamayacak ölçüde üst düzeydedir. Bauman'ın ifadesiyle günümüz dünyası panoptik-sonrasıdır. Denetimin özneleri ve nesnelere arasındaki karşılıklı bağımlılık sona ermiştir. Günümüz gözetim modelleri Panoptikon'da olduğu gibi duvarlara ve pencerelere, büyük ölçüde, ihtiyaç duymamaktadır. Bu kontrol türlerinin diğer bir farkı, denetimi yaptığı sırada insanlara eğlence ve tüketim imkanı sunmasıdır.

Burada değinmemiz gereken diğer bir husus, Panoptikon ya da ondan daha eski gözetim ve denetim türlerinin uygulandığı dönemlerde denetimi yapan iktidarın yalnızca siyasi iktidar olmasıydı. Fakat günümüzde, iktidarın çeşitlenmesinin sebebi, siyasi iktidarlar birlikte özellikle küreselleşmeden aldıkları güçle sivil iktidarların da dünya üzerinde tahakküm kurma çabasıdır. Sivil iktidar rolünde özellikle çok uluslu şirketler görülmektedir ve bu çalışmada da iktidar kavramı çatısı altında, kullanım yerine bağlı olarak sivil iktidarlari da kapsamaktadır. Bauman, Akışkan Gözetim kavramı içinde gözetimin öznesi olarak siyasi iktidarlari birlikte sivil iktidarlari da kastetmektedir.

Dikkatimizi çeken bir başka nokta, artık iktidarların gözetim ve denetim yoluyla gelecekte olacak şeyleri de kontrol etmeye çalışmalarıdır ve gelecek üzerinde daha fazla denetim sahibi olabilmektedirler. Amaç, öngörülemezlikleri ve farklılıklari ortadan kaldırarak ya da bu farklılıkların oluşmayacağı şekilde insanlari yönlendirerek herhangi bir sürprizle karşılaşmanın önüne geçme arzusudur.

Akışkan Modern Dünya gözetim etiğine uymayan iki konuyu bünyesinde barındırır. Bunlardan biri “kayıtsızlaştırma”dır. Kayıtsızlaştırma, resmi bir değerlendirme veya yargının doğruluğuyla ilgili sorulara verilen “bu benim yetki alanımda değil” şeklindeki bürokratik savunma mekanizması olarak tanımlanabilir. Diğer konu gözetim mekanizmalarının uzaktan işletilmesinin kolaylaştırılması ile insanı, eyleminin sonuçlarından ayırma sürecini kolaylaştırmasıdır. Örnek olarak yazılım tasarımcılarının yalnızca verilerle ilgilendiklerini, dolayısıyla buradaki rollerinin ahlaki bakımdan tarafsız olduğunu, yaptıkları değerlendirme ve ayrımcılığın salt rasyonel olduğunu söyledikleri verilebilir.

Bauman’ın da haklı olarak değindiği gibi gözetimin yayılışını teknolojik bir olgu, toplumsal kontrol, George Orwell’in Bin Dokuz Yüz Seksen Dört isimli romanında belirttiği şekilde ‘Büyük Birader’e işaret eden bir olgu olarak görmek, bütün vurguyu araçlar ve zorbalari üzerinde yoğunlaştıracaktır. Gözetime hayat veren ruhu, gözetimi geliştiren ideolojileri ve gözetime yol açan olaylari atlamak olacaktır. Gözetime itaat eden, gözetimi sorgulayan veya onu yenemeyeceğini düşünerek oyunu kurallarına göre oynamaya karar veren sıradan insanlari görmezden gelir.

Veriyi toplamaya ve işlemeye dayalı yeni gözetim teknikleri, etki alanı içindeki herkesin sürekli kontrol edildiği, gözetlendiği, sınılandığı, incelendiği, değerlendirildiği ve yargılandığı yeni bir sistem oluşturmuştur. Fakat günlük hayatımızla ilgili bilgilerin bizi gözetleyen kurumlar için şeffaflaşması, kurumların kendi faaliyetlerini anlamamızı zorlaştırmaktadır.

Akışkan Gözetim İçinde Sosyal Medya, İnternet, Siyasi ve Sivil İktidarlar

Bauman’ın iki internet haberinden aktardığı şekliyle, ilk haber yusuçuk ya da arıkuşu boyutlarında insansız hava araçlarının artışı, ikinci haber ise internetin “anonimliğin öldüğü yer” olduğu ile ilgilidir. Bu iki haber birbirinden bağımsız gözükse de mahremiyetin iki önemli unsuru olan görünmezlik ve bağımsızlığın bitişinin ilanı şeklindedir.

Mahremiyeti kendi ellerimizle parçaladığımız bir dünyada yaşamaktayız artık. Sadece sosyal medya ya da internet üzerinden olmasa da her an çevrimiçi olmamızı sağlayan bu mecralar önceden mahrem olarak kabul edilecek şeyleri hem insanlarla fiziksel anlamda yüz yüze gelmeden (daha rahat olması açısından) hem de her an paylaşılabilir olması açısından büyük kolaylık sağlamaktadır. Ünlü, popüler olabilmek için ödenen bedel mahremiyetin kaybı olmaktadır. Teknik olarak paylaşımlar internet üzerinde veri girdisi şeklinde yapılabildiğinden dolayı paylaşılan her şey kamusallaşmaya aday oluyor. İki kişi arasında ‘özel’ olarak yapılan paylaşımların dahi bir gün ortaya çıkmayacağını garanti yoktur. Mahrem anlar, mahrem duygular, kişisel veriler internet aracılığıyla paylaşıldığı andan itibaren, paylaşımdan bağımsız olarak internetin veri tabanına ait olmaktadır. Bu da mahrem olan her şeyin her an kamunun mülkiyetine ve tüketimine açık olduğu ya da olabileceği anlamına gelmektedir.

Yine bu teknikler vasıtasıyla ne zaman bedenlen izlendiğimizi bilemeyeceğimiz ve bu sebeple sürekli izleniyor olduğumuz düşüncesi durdurulamaz bir şekilde genel bir uygulama haline almaktadır. Hiçbir zaman yalnız olmama şeklindeki fikir, bir daha asla yalnız kalmama, terk edilmeme, görmezden gelinmeme, ihmal edilmeme, dışlanmama umuduna dönüşmektedir. İfşa edilme korkusu yerini farkında olunmaya ilişkin memnuniyete bırakmaktadır. Görünürlük ihtimalinin artmış olması ve herkesin dikkatine sunulma arayışı, toplumsal anlamda kabul görme ve bu sebeple daha “anlamlı” bir hayat sürme amaçlarının peşinden koşulmasını beraberinde getirmiştir. Kişinin yaşamına ait tüm ayrıntıları, herkesin ulaşabileceği bir ortamda kayıt altında tutmak dışlanma ihtimaline karşı en büyük önlem olarak görülmektedir. Sosyal medyanın bu kadar yaygın ve sık kullanılır olmasının sebepleri bunlardır.

David Lyon’ın Georg Simmel’den aktardığı şekliyle sır tutmak sosyal etkileşim açısından elzemdir; diğer insanlarla nasıl ilişkilendiğimiz, onlar hakkında ne bildiğimizle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Dolayısıyla internetin ve sosyal medyanın sık kullanılır hale gelmesiyle birlikte ve buna bağlı olarak bilgi akışını kolaylaştırma, engelleme, yönlendirme biçimlerinde gerçekleşen değişikliklerle beraber sınırlar ve bu sınırların sosyal medyanın kamusal alanlarındaki etkisiyle mahremiyete ilişkin yeni zorluklar ortaya çıkmıştır.

Foucault’nun Antik Yunan’daki *parrhesia* (hakikati söyleme konusundaki dürüstlük, açık sözlülük, itiraf) kelimesine ilişkin incelemesi dikkate değerdir. Kast edilen itiraflar hem mahrem şekilde yapılanlar hem de yankı uyandıranlardır. Bireyler her iki biçimde de kendi gözetimleri noktasında aktif rol oynamaktadırlar. Bugün internet ya da sosyal medya üzerinden, insanların itirafta bulunmaları neyin kamusal neyin özel (mahrem) olduğu noktasında tartışılmaya değerdir. Bahsi geçen mecralarda yapılan itiraflar, insanların kendilerini kamuya açmaları, kendi tanıtımlarını yapmaları bir anlamda kamusallaşmaya çalışmalarını ile ilgilidir. Günümüzde mahremiyet gizli ve özel olma yanını, yani en belirgin özelliğini kaybetmek uğruna kamusal alanı işgal etmiş durumdadır.

Bauman sahip olunan diğer bütün kişisel şeyler gibi sırrı da, tanımı gereği diğer insanlarla paylaşılması reddedilen ya da yasaklanan, sıkı bir biçimde kontrol edilen bilgi parçası olarak değerlendirilmektedir. Gizlilik, mahremiyetin sınırlarını çizer ve belirler. Mahremiyet ise bir kimsenin kendi alanı, bölünmemiş özerkliğinin bölgesidir. Bu alan içinde birey kapsamlı ve bölünmez bir şekilde 'ben neyim ve kimim'e karar verme gücüne sahiptir. Yine bu alan sayesinde birey kendi tercihlerinin tanınması ve bu tercihlere saygı duyulması için çaba gösterebilir. Fakat günümüzde mahremiyetin ifşa edilmesi ya da ihlal edilmesi olasılıklarından korkmak yerine, bunu ifade edebileceğimiz alanları kaybetmekten korkmaktayız. Mahremiyet adını verdiğimiz alanın sahibi birey, sırlarını bu alandan çıkaracak, kamusal alanda sunacak, kamuya ait hale getirecek istekli insanların bulunmadığı bir duruma itilmektedir.

Sosyal yaşamın rutin olarak dijital ortamda sürdüğü, hatta dijital bir yaşama dönüştüğü ve hatta sosyal yaşamın temel olarak bilgisayar, cep telefonu aracılığıyla yürütülmeye başlandığı bir çağda fiziksel olarak bir araya gelmeye bile gerek duyulmamaya başlanmaktadır. Bütün bir sosyal yaşam, o sosyal yaşamı oluşturan bireyleri bu şekilde yaşamaya, bunun bir parçası haline getirmeye zorlamaktadır. Bauman'ın Eugéne Enriquez'den aktardığı şekliyle, önceleri görünmez olanın (mahremiyet ve içsel yaşamın) şimdilerde kamusal sahnede ifşa edilmesi gerektiği hatırlanırsa, kendi görünmezliğini önemseyenlerin yadsınmaya, dışlanmaya veya bir suç işlediğinde kuşkulanılmaya mahkum olduğu anlaşılabilir bir gerçektir. Çağın gereklilikleri fiziksel, sosyal ve ruhsal çıplaktır.

Sivil iktidarların (çok uluslu şirketlerin) internet ve sosyal medya yoluyla gözetim ve denetim mekanizmalarını kullanmaya başlamalarının temelinde üretim toplumundan tüketim toplumuna geçilmiş olması yatmaktadır. Söz konusu şirketler doğal olarak sattıkları malın pazar değerini artırmak ve daha çok tüketiciye ulaşabilmek amacıyla mümkün olan en iyi araçları en etkin şekilde kullanmaya çalışmaktadırlar. Artık 'tüketmek' Bauman'ın da sözünü ettiği gibi damak zevkenden ziyade kişinin kendi sosyal aidiyetine yatırım yapması anlamına gelmektedir. Tüketiciler toplumuna bu aidiyeti 'satılabilirlik olarak tercüme edebiliriz. Yani halihazırda bir pazar talebi olan nitelikler edinmek veya halihazırda sahip olunan ve belli bir talep yaratılabilecek olanları değerlendirmek. Tüketim, bireysel 'sosyal değer' ve özsaygı açısından önemli olan herhangi bir şeye yapılan yatırımdır. Tüketim toplumundaki en önemli amaç, ihtiyaçların, arzuların, isteklerin tatmin edilmesi değil tüketicinin metalaştırılması ve yeniden metalaştırılmasıdır. Facebook isimli sosyal medya mecrasının büyük başarısı da katı zorunluluğun eğlenceli seçme şansıyla buluştuğu bir pazaryeri rolü üstlenmesinden kaynaklanmaktadır.

Lyon'ın da değindiği üzere, bir gözetim aracı olarak Facebook yalnızca insanlardan mevcut bilgiyi toplamakla kalmaz, aynı zamanda onların kendilerini 'arkadaşlar' olarak tanımlayarak temel sınıflandırmaları yapmalarına da izin vermektedir. Fakat insanların Facebook tarafından nasıl kullanılabileceğini görmek ve aynı şekilde insanların Facebook'u durmaksızın, şevkle ve bağımlı bir şekilde nasıl kullandığını unutmak fazlasıyla kolaydır. Yoğun sosyal medya

kullanıcılarının gönderiler, mesajlar, fotoğraflar, beğenmelerden bir takım birleştirici faydalar edindikleri ama aynı zamanda bıraktıkları veri izleri üzerinden takip edilme ve yakalanma yollarının aldıkları hazzı tamamen önemsizleştirdiği şeklinde bir yanılısma oluşturmaktadır.

Bauman katı modernite dönemine ait olsa da günümüz akışkan modern dünyasında panoptikonun hala hayatta ve iyi durumda olduğunu, hatta Foucault'nun hayal bile edemeyeceği kadar güçlendiğini, elektronik olarak zenginleştirdiğini düşünmektedir. Panoptikon benzeri pratikler, işe yaramaz olarak nitelendirilen, toplumdan dışlanıp ayrılmış insanlar için mekanlarla sınırlıdır. Bu kurumların temel amacı, mekanlar içindeki bedenlerin faydalı bir iş için kullanılmasından ziyade olabildiğince güçsüzleştirmektir.

Bauman'ın Didier Bigo'dan aktardığı 'ban-optikon' kavramı dikkate değerdir. Müdahale aygıtları, küresel anlamda dışlanan ya da dışlanma potansiyeline sahip insan kategorileri yaratarak kimin hoş karşılanıp kimin karşılanmayacağını göstermektedir. Sanal ortamda faaliyet gösteren ban-optikon veri akışını, özellikle de henüz meydana gelmemiş olaylarla ilgili veri akışını yönlendirmek için ağbağlantılı veri tabanlarını kullanmaktadır. Özellikle güvenli siteleri, alışveriş merkezlerini ve süpermarketleri kuşatan kapalı devre kamera sistemleri ban-optikon cihazların başlıca örnekleridir. Panoptikon'dan farklı olarak, yani 'içeride tutmak'tan ziyade 'uzak tutmak' esasına dayalı olarak işlemektedir. Bahsi geçen aygıtların diğer bir görevi de uyumluluk sağlamak konusunda isteksizlik belirtileri gösteren veya bu bağlayıcı kalıpları ihlal etmeyi planlayan bireyleri anında fark etmektir. Dolayısıyla gözetim teknolojisi günümüzde iki karşıt stratejik amaca hizmet etmektedir. Biri 'içeri almak', diğeri ise 'dışarıda bırakmak'tır.

Ban-optikon ile iktidarlar, tek elden gözetim ve denetimin pratik zorluklarını aşarak, ban-optikona tabi insanların tıpkı Biz, Cesur Yeni Dünya, Bin Dokuz Yüz Seksen Dört gibi distopik romanlarda olduğu şekliyle insanların birbirini gözetledikleri ve kontrol ettikleri sistemi oluşturmuşlardır. Daha önce de bahsedildiği üzere bu mahremiyetin parçalanması, kamusallaşması ve ifade özgürlüğünün iktidarın hakim söylemine tabi insanlarca bastırılması yolunu açmıştır. Farklılık ve aykırılıklara iktidar bizzat müdahale etmek yerine, söylemini benimsettiği insanlar vasıtasıyla dolaylı şekilde müdahale eder olmuştur.

Sivil iktidarların internet ve sosyal medya üzerindeki tahakküm tekniklerine değinmek gerekirse, Google'da aynı sözcüğü arayan farklı insanların karşısına farklı sonuçlar çıkmaktadır. Bu, Google'ın arama sonuçlarını daha önceki aramalarımıza göre geliştiriyor olmasıdır. Facebook'ta da arkadaşlarla olan iletişim sıklığına dayalı olarak haber almak isteneceği kişilerden alınan güncellemeleri sunmasıdır. Facebook üzerinde yapılan pazarlamalarda ise, önerinin yapıldığı potansiyel alıcının öteleme ihtimali bulunan referanslar kullanılmamaktadır. Onun yerine kişisel özgürlük taraftarlarını incitmeyen 'toplumsal olarak doğru' referanslara başvurulur, kişinin arkadaşlarının beğenilerine, seçimlerine ve sevdiği şeylere atıfta bulunulur. Aslında bilerek kısıtlayıcı davranan panoptikon tarzı girişim, dayanışma duygusu altında, yardımsever, sosyal ve arkadaş canlısı kılıkları altında gizlenmektedir. Alış-veriş sitelerinde yapılan aramalardan sonra

Facebook'a girildiğinde, reklam için ayrılan alanlarda, alış-veriş sitesinde en son aranan ürün ve benzerlerinin çıkıyor olması tesadüf değildir. Bu bize, sivil iktidarların pazarlama alanlarını olabildiğince geliştirerek bizi daha çok tüketime sevk ettiği, siyasi iktidarların ise ne tarz ürünleri satın alma eğilimimiz olduğunu ve bu ürünler sayesinde hangi siyasi eğilimlere sahip olabileceğimiz ve sonucunda müdahale edilmesi gereken biri olup olmadığımız şeklinde sınıflandırmaya dahil olduğumuzu da bize göstermektedir.

Lyon'ın da söz ettiği gibi, tüketimciliğin hüküm sürdüğü yerde, sosyal medya adı verilen şey aslında sınırlı biçimde sosyaldır. Elektronik aletlerle teşvik edilen akışkan modern tüketiciler, mutluluk arayan bireyler olarak içlerine kapanma eğilimi gösterirler. Sosyal medyanın sunduğu, ama bizim de bilgisayar faresinin her tıklamasıyla seçimlerimizi ve tercihlerimizi içine üfleyerek şişirdiğimiz filtre baloncukları, eşzamanlı ve paradoksal olarak bir dışadönüklük ve kamusalılık arzusu barındıran bu akışkan modern, tüketimci 'içe kapanıklık'ı yeniden üretmektedir.

Sonuç

Mahremiyet ve ifade özgürlüğünün yeni alanı olarak sosyal medya, gözetim ve denetim bağlamında farklı iktidarların teknikleri üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Gözetim ve denetimin yakın tarihsel geçmişi ve bugünü konumuz gereği özellikle mercek altına alınmıştır. Panoptikon'un mimari bir yapının ötesinde gözetim ve denetime dair büyük bir fikirler ve ilkeler toplamını taşıdığı, mimari yapıya gerek olmadan da uygulanabilir olduğunu açıklamaya çalışılmıştır. Mahremiyetin ve ifade özgürlüğünün etkilenmekte olduğu, sadece negatif unsurların incelemeye alınmış olmasının sebebi genelde gözden kaçan ya da umursanmayan noktaların olumsuz olanlar olmasındandır. Bu çalışmada değinmemiş olduğumuz, sosyal medyada anonim olarak ifade özgürlüğünün alanının gelişmesi, aynı anda daha çok insana ulaşabiliyor olmak, daha kolay bir araya gelmek ve organize olmak gibi olumlu yanları da mevcuttur. Michel Foucault'nunda ifade ettiği gibi iktidarın olduğu her yerde direniş de vardır.

Kaynakça

- Bauman, Z. ve Lyon, D. (2013) **Akışkan Gözetim** İstanbul: Ayrıntı Yayınları
Bauman, Z. (2011) **Akışkan Modern Dünyadan 44 mektup** İstanbul: Habitus
Bauman, Z. (2015) **Akışkan Modern Dünyada Kültür** Ankara: Atıf Yayınları
Bauman, Z. (2015) **Özgürlük** İstanbul: Ayrıntı Yayınları
Çoban, B. ve Özarlan, Z. (2008) **Panoptikon: Gözün İktidarı** İstanbul: Su Yay.
Dolgun, U. (2005) **Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna** Ankara: Ekin Kitabevi
Foucault, M. (2005) **Doğruyu Söylemek** İstanbul: Ayrıntı Yayınları
Foucault, M. (2013) **Hapishanenin Doğuşu** Ankara: İmge Kitabevi
Giddens, A. (2013) **Sosyoloji** İstanbul: Kırmızı Yayınları
Lyon, D. (2013) **Gözetim Çalışmaları** İstanbul: Kalkedon Yayınları
Lyon, D. (2006) **Gözetlenen Toplum** İstanbul: Kalkedon Yayınları
Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2013) **Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri** Ankara: De Ki Basım Yayın